

ביאורים לאמונות ודעות לרס"ג (ב)

מאמר שלישי: בצווי ובאזהרה*

ערך: הרב יצחק שילת, מתוך תרגום הרב י' קאפח זצ"ל

לאסור את הננכה, לפי שאלו הותרה היו בני אדם סומכים על נניבתם זה מזה ולא יישנו את העולם ולא ירכשו רכוש, ולא עוד אלא שאם הכל יסמכו על כך תכשל גם הנניכה כהעדר הרכוש, כי לא ימצא דבר שיננב כלל. ומן החכמה ואף ממושגיה הראשונים אמירת האמת והרחקת השקר, כי האמת הוא אמירת הדבר כפי שהוא וכפי מצבו, והשקר הוא אמירת הדבר לא כפי שהוא ולא כפי מצבו, וכאשר החוש נפגש בו ומוצאו באופן מסויים והנפש מדברת עליו באופן אחר יתנגדו שני הדברים בנפש ויהיו שני הפכים, ותרניש זרות בריחוק הדברים.

ב. וראוי שאקדים את הדבור על המצות השכליות תחילה, ואומר, מן החכמה למנוע את הרצח בין בני אדם כדי שלא יהא הדבר הפקר וישמידו זה את זה, ויש בכך מלכד מה שיש בו מן הצער בטול המטרה אשר כוון בהם החכם, וימנעם הרצח מלעשות מה שנבראו בעבורו ומה שנצטוו בו. ומן החכמה לאסור את הזנות, כדי שלא יהיו בני אדם כנהמות עד שלא ידע כל אחד את אביו שיכבדו כנמול על שגדלו, ויוריש לו האב מה שהננו ה' כמו שירש ממנו את מציאותו, ויכיר את יתר קרוביו אחי אביו ואחי אמו, וייהנה במה שימצא אצלם מן החמלה. ומן החכמה

* להלן שיעורי הרב הנזיר על חלקו הראשון של המאמר השלישי ב'אמונות ודעות' לרס"ג. החלק הראשון הופיע בגיליון הקודם, והמשכו מופיע כאן. לתועלת המעיין הבאנו בראש הדברים את דברי רס"ג מתוך מהדורתו של הרב יוסף קאפח זצ"ל, שלשונה מובנת יותר לקורא בן-זמננו, וכמו כן שיבצנו, אחרי מראי המקומות למהדורה הישנה שבתוך דברי הרב הנזיר, את מראי המקומות המתאימים במהדורת הרב קאפח (בסוגריים צומדים []). יש לציין כי הפרקים בביאוריו של הרב הנזיר הם חלוקה עניינית שלו, שאינה תואמת בהכרח לפרקי המאמר של רס"ג. במאמר העוקב בחוברת זו ימצא הקורא, כהשלמה את סיכומי השיעורים באמו"ד, מאמר ג', שניתנו על ידי הרב הנזיר בשנת תשי"ז, כפי שנרשמו אז על ידי הרב יעקב אריאל שליט"א.

ואומר עוד, ראיתי מבני אדם מי שחושב כי ארבעת הדברים המרוחקים אינם מרוחקים, אלא המרוחק לדעתו הוא מה שמצטרו ומדאינו, והטוב לדעתו הוא מה שמענגו ומרניעו. ויש לי על זה תשובה מורחבת במאמר הרביעי בענין הצדק, אבל אזכיר ממנו מעט כאן ואומר, כי החושב כן הרי הזניח כל מה שהוכחתי כאן, ומי שהזניח אותו הרי הוא סכל ונפרק מעלינו טרחו. ועם זאת לא אסתפק עד שאעמיד לו את הסתירות והנגדיות. ואומר כי הרינת האויב ממה שמענג את ההורג ומצער את הנהרג, ולקחת איזה רכוש ואיזו אשה נשואה ממה שמענג את הלוקח ומצער את הנלקח ממנו, ולפי מחשבת החושב הזה צריך שתהא כל פעולה מאלו חכמה סכלות גם יחד: חכמה מפני שהיא מענגת את הרוצה והנגב והנואף, וסכלות מפני שהיא מצערת את יריבו, וכל שמה המובילה את ההפכים והנגדיות הרי היא בטלה. ולא עוד אלא שאפשר לצרף להם סתירות אלה לאדם אחד, כדבש שנפל בו מעט רעל, הרי אכילתו ממה שמענג והורג, ולשימתם צריך שיהא חכמה סכלות יחד.

ואומר עוד כי החלק השני שהוא מותר בשכל, וכבר באה התורה וצותה על חלק ממנו והזהירה על חלק ממנו והניחה את השאר מותר כפי שהיה, והוא כגון מה שקדשה יום מנין הימים כגון השבת והמועדים, וכבוד אחד מבני אדם כגון הנביא והכהן, ומניעת אכילת מקצת המאכלים והרחקת ביאת מקצת הנשים, והפרישות אחרי מקצת המקרים על דרך הטומאה, הרי יסודות אלו ותולדותיהן ומה שנספח אליהן אף על פי שהסבה העיקרית לקיומן הוא צווי ה' ושנובה בכך לגמול, הריני מוצא לרובן מעמים פרימים מועילים, וראיתי לרשום מקצתם, ואומר עם זאת

וחכמתו יתברך ויתעלה מעל לכל. והנה מתועליות קדוש ומקצת הזמנים נכטול המלאכות בהן, תחלה כדי לנוח מרב העמל, ועוד להשיג בהן מעט מהחכמה, ולהוסיף מעט בתפילה, ויתפנו בני אדם לפגוש זה את זה בהתקבצם ויזכירו זה לזה דברים מעניני הדת, ויכריזו עליהם, וכך כל כיוצא בזה. ומתועליות כבוד האדם מסויים, כדי ללמוד ממנו את התורה יותר, ושיחא שליח צבור, וכדי לחנך את הצדקות על בני אדם כדי שיגיעו למעלתו, ושישתדל הוא להכשיר בני אדם כי לכך הועד, וכך כל כיוצא בזה. ומתועליות אסור אכילת מקצת בעלי החיים כדי שלא ידמה לנוורא, כי לא יתכן שיתיר לו אכילת מה שדומה לו ולא שיטמאהו, וכדי שלא יעבוד אדם שום דבר מהם, כי לא יתכן לעבוד מה שניתן לו למאכל ולא מה שנחשב אצלו טמא. ומתועליות הרחקת ביאת מקצת הנשים, אשת איש הרי כפי שהקדמנו, אבל האם והאחות והבת מפני שההכרח מביא לידי התיחדות עמהן, והתרת נשיאתן תביא לידי זנות עמהן. וכך כפי שלא תארע קטטה על הדמות הנאה בין קרוביה, וכדי שלא ירחיקו את הדמות המכוערת כשיראו שאין קרוביה רוצים אותה. ומתועליות הטומאה והטהרה כדי שישפל האדם בעיני עצמו מעצמו, ושתתחנך עליו התפילה לאחר הפסקתה כמה ימים, ושיכבד בעיניו הקודש לאחר שנמנע ממנו זמן מסויים, וכדי שיתן את לבו ליראה. ועל דרך דוגמא זו כאשר מתחקים על רוב המצות הללו השמעיות ימצא להן מסעיפי הטעמים ותועליות הנמוקים ענינים רבים, וחכמת הבורא וידיעתו למעלה מכל מה שמשגיג האדם, כמו שאמר: כי נבהו שמים מארץ כן נבהו מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם.

ואומר עוד, ראיתי מבני אדם מי שחושב כי ארבעת הדברים המרוחקים אינם מרוחקים, אלא המרוחק לדעתו הוא מה שמצטרו ומדאינו, והטוב לדעתו הוא מה שמענגו ומרניעו. ויש לי על זה תשובה מורחבת במאמר הרביעי בענין הצדק, אבל אזכיר ממנו מעט כאן ואומר, כי החושב כן הרי הזניח כל מה שהוכחתי כאן, ומי שהזניח אותו הרי הוא סכל ונפרק מעלינו טרחו. ועם זאת לא אסתפק עד שאעמיד לו את הסתירות והנגדיות. ואומר כי הרינת האויב ממה שמענג את ההורג ומצער את הנהרג, ולקחת איזה רכוש ואיזו אשה נשואה ממה שמענג את הלוקח ומצער את הנלקח ממנו, ולפי מחשבת החושב הזה צריך שתהא כל פעולה מאלו חכמה סכלות גם יחד: חכמה מפני שהיא מענגת את הרוצה והנגב והנואף, וסכלות מפני שהיא מצערת את יריבו, וכל שמה המובילה את ההפכים והנגדיות הרי היא בטלה. ולא עוד אלא שאפשר לצרף להם סתירות אלה לאדם אחד, כדבש שנפל בו מעט רעל, הרי אכילתו ממה שמענג והורג, ולשימתם צריך שיהא חכמה סכלות יחד.

ואומר עוד כי החלק השני שהוא מותר בשכל, וכבר באה התורה וצותה על חלק ממנו והזהירה על חלק ממנו והניחה את השאר מותר כפי שהיה, והוא כגון מה שקדשה יום מנין הימים כגון השבת והמועדים, וכבוד אחד מבני אדם כגון הנביא והכהן, ומניעת אכילת מקצת המאכלים והרחקת ביאת מקצת הנשים, והפרישות אחרי מקצת המקרים על דרך הטומאה, הרי יסודות אלו ותולדותיהן ומה שנספח אליהן אף על פי שהסבה העיקרית לקיומן הוא צווי ה' ושנובה בכך לגמול, הריני מוצא לרובן מעמים פרימים מועילים, וראיתי לרשום מקצתם, ואומר עם זאת

ביאור הרב הנזיר

ג. טעמי המצוות השכליות

טעמי המצוות, נדרשו בתלמוד ומדרשים, מדרש טעמא דקרא¹, ונמצאים בספרות היהודית ההילנית האלכסנדרונית, באגרת אריסטיאס², ובספרי פילון, ביחוד בס' התורות הפרטיות³. רס"ג הוא הראשון, שהכניס ענין טעמי המצוות, בספרות הפילוסופיה הדתית היהודית בתקופה הערבית-הספרדית.

טעמי המצוות, לרס"ג, הם ברובם תועלתיים, למצוות השמעיות תועלות חלקיות, ולמצוות השכליות תועלות גדולות⁴.

מן החכמה לאסור שפיכת דמי המדברים, שלא יותר זה, ויכלה קצתם את קצתם. ומן החכמה לאסור הזנות, שלא יהיו המדברים כבהמות, ולא ידע אביו שיכבדו, ושירישהו האב טרפו, ומן החכמה לאסור הגניבה, כי אם תותר, יבטחו על גניבת ממון, ולא יישבו העולם. ומן החכמה אך מראשיתה, דבר צדק ועזוב הכזב. כי הצדק הוא האמירה על הדבר כאשר הוא ובענינו, והכזב הוא האמירה על הדבר לא כאשר הוא ולא בענינו. אלה ד' השרשים המוזרים - זרים לשכל⁵.

אלה הם שרשי המצוות השכליות, שפיכות דמים, גלוי עריות, גניבה, וכזב, אשר העבירה עליהם דבר נכרי ומוזר אצל השכל, כעבירה על חוקי צדק, חוקי המוסר. כמו האחרון, דבר

1. תוספתא ב"ק פרק ז', גמ' שם עט: שאלו תלמידיו את ר' יוחנן בן זכאי, מה ראתה תורה להחמיר בגנב יותר מבגולן, א"ל זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו, וזה לא וכו', אר"מ שור מפני שבטלו ממלאכתו משלם ה', שה מפני שאין לו מלאכה משלם ד', אריב"ז שור מפני שמהלך ברגליו משלם ה', שה מפני שטוענו על כתפו משלם ד', וכן מכילתא משפטים פי"ב ופט"ו.
2. הדרת זקנים, בספר מאור עינים לר' עזריה מן האדומים, דפוס מנטובה, דף ח-יט, ספרים חיצוניים, הוצ' כהנא, כרך ב', אגרת אריסטיאס, ע' מז-נ. טעמי איסור אכילת בעלי חיים טמאים, טעמי ציצית ומוזה ועוד.
3. ספרי פילון, הוצאת ל. כהן. התורות הפרטיות, בראש ספר א', טעמי המילה, ואחרי כן טעמי המקדש וכליו ובגדי כהונה, וטומאה וטהרה, ומתנות כהונה, והקרבות. ספר ב', טעמי שבת שמיטה ויובל, נחלות, וכבוד אבות. ספר ג', טעמי עריות ונדה.
4. אמור"ד, שם, סוף פ"א [מהדורת הרב קאפח עמ' קיט].
5. אמור"ד, מאמר ג' פ"ב, דף נ"ד [מהדורת הרב קאפח עמ' קיט], ושם [עמ' קכ], שראיתי מבני אדם מי שסובר כי אלה ד' השרשים המוזרים אינם מוזרים. פירוש בן זאב כאן קשה. פירסט גורס, **מוזהרים**, ואחריו סלוצקי, שמביא גם פירוש ב"ז ומבטלו. אבל הנכון, כמו בדפוס קושטא, מוזרים, היינו זרים ונכרים לשכל, וכן גוטמן שם עמ' קל"ז, בשם וולף. במקור אלמנכראת, הנכריים, הזרים. בהוצ' אמור"ד כת"י שמוסד ביאליק מכין לדפוס בהשתתפות ד"ר בר"ן, מלטור, לפי וואלף, מקיים ההגהה **מוזהרים**, אך זה לא כפי הוראת המלה, מנכר, במקורות הערביים [ד"ר בר"ן].

צדק, שהיא מן החכמה, אך מראשיתה, כלומר שהוא ראשית חכמה, מהותה ועצמה, האמת, ולא רק מטעמי תועלת.⁶

המצוות המוחלטות

רס"ג מוצא טעמים תועלתיים למצוות השכליות. אך הננו נעלבים מטעמים תועלתיים כאלה. נסלד החוש המוסרי שלנו מזה. לא תרצה, לא תנאף, לא תגנב, הן מצוות מוחלטות, מוסריות עצמיות, מבלי טעמי תועלות. והנה רס"ג מוסיף, ומן החכמה, אך מראשיתה, דבר צדק ועזוב הכזב, כלומר המצוה היא לא משום תועלת מחוצה לה, אלא מראשיתה. עקרה, העצמי, היא מצוה עצמית, מוסרית, מוחלטת. כמו האמת, בהגיון, היא אמת לעצמה, לא לשם תועלת, כן המצוה דבר אמת, במוסר, היא עצמית, מוחלטת. לרס"ג, גם האמת, כמו הצדק, היא מצוה מוסרית, ולא רק שכלית.⁷

וכן במוסר הסטואה, תכליתו לא האושר, אודימוניא, אלא החובה, המעלה, המוסרית, היא הטוב, והאושר והתענוג תוספת למעשה. וראש הסטואה המציא את השם, קתיקון, הנרדף לחובה.⁸

בקורת התבונה המעשית

הדברים מתבארים בבקורת התבונה המעשית, נגד עקר המוסר הפילוסופי העתיק, שתכליתו הטובה והאושר. א. כל העקרims המעשיים, שלהם נשוא הכח המתאווה, כיסוד קובע הרצון, הם כולם אמפיריים - נסיוניים, ואינם יכולים לתת שום חוקים מעשיים.

6. ומן החכמה, אך מראשיתה, כן בדפוס קושטא, ושאר דפוסים. ובן זאב, אשר מראשיתה, אבל המלה אך, מדגישה, כי אך ורק ממהותה לבד, ולא משום תועלות. לפי גוטמן, שם, עמ' קלו, מראשיתה - מחובתה העליונה.
- פ"א ופ"ב ממאמר צווי ואזהרה מובאים כלשונם, בתוספת באורים, בס' טעמי המצוות בספרות ישראל, לר"י היינמן, עמ' קסט-קעא, ושם, ומן החכמה, אך א פ י ל ו מראשיתה. ולא כן, לפי המקור. גם במקור בל, אבל, אך. אך מראשיתה, עצמיותה.
7. בפתחה לס' משלי, המצוות השכליות והשמעיות, ר"ל בשכליות, הצווי בכל מה שהוא טוב בעיני השכל, כמו **האמת והצדק**. מובא לעיל פ"ב הערה 7.
8. דיאוגניוס לרטיוס, חיי הפילוסופים ודעותיהם, ספר שביעי, זינון, 84 ואילך, החלק המוסרי, וסי' 25, 108. איברויג, תולדות הפילוסופיא, ח"א, המוסר הסטואי, סי' 55, עמ' 259.

ב. כל עקרים חמריים מעשיים הם כולם מאותו מין עצמו, ושייכים לעקר הכללי של אהבה עצמית, או האושר שלו.

הם יכולים לחיות מכסימות - כללי הנהגה גדולים, לפרט, ולא חוקים כלליים, לכולם.

ג. החוק המוסרי הוא צווי, המצוה באופן מוחלט, אימפרטיב קטגורי, מצוה מוחלטת, משום שהחוק הוא בלתי מותנה.

ד. החוקיות העצמית, אוטונומיא, של הרצון, הוא עקר כל החוקים המוסריים, והחובות שלפיהם.

חוקיות עצמית זאת, של התבונה המעשית הטהורה - בנגוד אל היטירונומיא, חוקיות-חוץ - היא **חירות**, במובן החיובי⁹.

וכמו כן המצוות בתורה.

לא טעמי התועלת, ולא ההצלחה הגמורה והטובה המתמדת, האושר והעדן, היא ראשית התורה והעבודה.

אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא על מנת שלא לקבל פרס.

וכמו כן ה'מורה':

שכל מצוה, שיהיה ענינה להסיר העול, או להעיר על מדה טובה, או נתינת דעת אמת, המצוה היא מבוארת העילה, גלוית התועלת, ואין במצוות ההם לשאול תכליתם. כי לא נבוך אדם כלל, ולא שאל, למה נצטוינו להאמין שהא-לוה אחד, או למה הוזהרנו מרציחה וגנבה, או מן הנקמה וגאולת הדם, או למה נצטוינו באהבת קצתנו אל קצתנו¹⁰.

המצוה היא חובה, מוסרית, שכלית. אמנם היא מלווה נועם עדן עליון. היא מביאה לטובה השלמה וההצלחה הגמורה. אבל ראשיתה היא החובה, המצוה, העצמית, המוחלטת¹¹.

וכן בראש ספר המוסר בזמן האחרון:

שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו, ואחר כך גם, שלא נברא אלא להתענג על ה', וליהנות מזיו שכינתו¹².

9. עמנואל קנט, בקורת התבונה המעשית, הוצ' ריקלם, עמ' 23, 31-24, 38, 39, למוד א', למוד ב', הערה, ולמוד ד'. ועמ' 51.

10. מורה נבוכים, ח"ג פכ"ח.

11. ה' תשובה, פ"י, אל יאמר אדם, הריני עושה מצוות התורה ועוסק בחכמתה, כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה, או כדי שאזכה לחיי העולם הבא.

העובד מאהבה עוסק בתורה ומצוות, לא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה, אלא **עושה האמת מפני שהוא אמת, וסוף הטובה לבוא בגללה**. עיין לעיל פ"א הערה 11.

קרוב אהרן, לר"א ו' חיים, תורת כהנים, ריש פ' בחקתי.

12. מסלת ישרים, לרמח"ל, בבאור כלל חובת האדם בעולמו.

עיין מוסר הקודש, למרן הרב זצ"ל, סדר שביעי, מגמת העדן והטוב העליון, עמ' קסז, פרק קיד.

החובה, בראש, ראשית המוסר, והיא מלווה בדעת טוב טעם עדן עליון. וכן גם לרס"ג.

אמנם הוא מקיים את יסוד המוסר, הפילוסופי, העתיק, האושר. התורה והמצוה היא סבה שמגיעים בה אל ההצלחה הגמורה והטובה השלמה. והא מוצא טעמי תועלת למצוות השכליות, אבל הוא גם מקיים, השכל מחייב, מחוייב השכל. וכן ד' השרשים של המצוות השכליות הם מוזרים אצל השכל, הן מצוות שכליות עצמיות. ולסוף, מן החכמה אך מראשיתה, דבר צדק ועזוב הכזב. המצוה, עקרה, ראשיתה בעצמיותה, היא עצמית, מצוה, מוחלטת¹³.

רס"ג מוסיף ומתוכח עם בעלי ההנאה שבימיו.

שראיתי מבני אדם מי שסובר, כי אלה הד' שרשים המוזרים - לשכל, אינם מוזרים, אבל המוזר אצלו מה שיצערהו וידאיגהו, והטוב אצלו מה שיערב לו וירגיעהו¹⁴. זו דעת ההידוניסטים, בעלי ההנאה, שראשם היה אריסטיפוס מן קיריני, שהיה קודם מתלמידי סוקרטס¹⁵, ואחריו, אפיקורס¹⁶.

וכבר הובאה דעה זו בפתיחה הכללית, בתורת הדעת:

אשר חשבו, כי הטוב הוא כל מה שהוא ערב לנו, מפני שכך הם חשים, ואינם זוכרים, שהריגתם תערב לשונאיהם, כאשר הריגת שונאיהם תערב להם, ויהיה טוב ורע יחד, דבר שסותר זה את זה¹⁷.

13. גוטמן (הבן), פילוסופיא של היהדות, עמ' 70, לפי רב סעדיה, הישרה לחיים מאושרים, וכן המוסר של המצוה והחובה עומדים זו אצל זה, ללא התאמצות להשלים ביניהם.
ר"י היינמן, טעמי המצוה, ח"א, פ"ה, רב סעדיה גאון, עמ' 51, רב סעדיה השתדל וגם הצליח לשמור על שווי המשקל בין הנמוקים ההטרונומיים לאוטונומיים.
אצל היינמן, הטירונומיא משמעה מצוה ע"י אחרים, מפני נביא, כמו לפי ה. כהן, מוסר הרצון הטהור, עמ' 332-337, על הטירונומיא של הדת, לפי התיאולוגיא. אבל השם הטירונומיא לפי קנט, הוא צו הבא מטעמי תועלת ואושר, לא צו מוסרי מוחלט.
14. אמר"ד שם, דף נד (מהדורת הרב קאפח עמ' קכ).
15. דיאגיניס לרטיוס, חיי הפילוסופים ודעותיהם, ספר ב', פרק ח', אריסטיפוס, בא מן קיריני, בצפון אפריקה, לאתונא, והיה מתלמידי סוקרטס. הוא היה הראשון שדרש שכר בעד למודיו. נאמן לכללו, הכל על מנת לקבל פרס - הנאה. הוא גם שלח עשרים מנה לרבו סוקרטס, וזה החזיר לו, בתשובה, כי הדימוניון (המלאך, הקול, המגיד) מזהירו מלקבל. שם, סימן 65, ריש פ"ח.
16. כוזרי, מאמר חמישי, כ', האפיקורסים, אשר ראו דעת אפיקורס היוני, וסיעתו נקראים **בעלי ההנאה**, כי סבותם, כי ההנאה היא התכלית המבוקשת.
17. אמר"ד, הקדמת המחבר דף כ"ד (פרק ה, מהדורת הרב קאפח עמ' כב).

שם בתורת הדעת מגלה את יסוד הסתירה ההגיונית, כלל ההכחשה, שהוא יסוד ההגיון. וגם כאן אומר רס"ג:

לא אנוח, עד שא(ר)חיבהו ההתהפכות וההמנע. כי הריגת השונא מה שיערב להורג ויצער ההורג, ולקיחת הממון, והנשים הנשואות, ממה שיערב ללוקח ויצער ללוקח ממנו, ועל המחשבה הזאת יתחייב להיות כל פועל מאלו, חכמה וסכלות יחד, חכמה מפני שיערב לגנב, ולהורג, ולזונה, וסכלות מפני שהוא מצער בעל דינו, וכל דעת שמביאה אל ההתהפכות ועל ההמנע, הוא שקר¹⁸.

וכאן מוסיף:

אך יתקבץ עליהם ההפך הזה באיש אחד, בדבש שנפל בו מעט ארס, אכלו והוא ערב, והורג. ומתחייבים, שתהיה חכמה וסכלות, ועוד¹⁹.
זאת אומרת, הטוב, מפאת ההנאה והתועלת, איננו שלם, ולא תמידי, יש תחלתו ערב וסופו מר, ויש תחלתו מר וסופו ערב. אך הטוב העצמי, כולו, תמידי.
מה שמבואר יותר, במאמר רביעי, וכמו שאמר קודם, לי על הדברים האלה תשובה רחבה במאמר הד', בשער הצדק²⁰.

ומוסיף:

בחליים הבאים על האדם, אמרתי, הלואי נצל מהם, או נדחו מעליו, ומצאתי, טובים לו, בעבור שישוב מחטאיו ויכנע לא-להים ויתקנו עניניו. עוד, במשול החום והקור, והרגשתו בארס זוחלי העפר, והחיות המזיקות, ידעתי, כי הרגשתו בזה מתקנתו, כי אם לא היה מרגיש בצער לא היה מפחד מעונש א-להים²¹.
ז"א הערב, ההנאה, אינה הטוב. כי יש תחלתו מר וסופו ערב, וטוב.
מה שמקיים את האמור, כי המצוות המוסריות אינן לשם ההנאה. והנה גם יסוד האושר והתענוג העליון, העדן, סוף סוף הוא מיסוד ההנאה.
אמנם רס"ג מקדים בראש צווי ואזהרה, התורה והמצוה היא סבה להצלחה הגמורה והטובה השלמה-האושר. אבל זו באה כתוצאה מהמצוה. הטוב המוסרי הוא עצמו לא מפאת התועלת וההצלחה, הוא מחיובי השכל, השכל מחייבו, מן החכמה מראשיתה.
אמנם הטוב, המוסרי, מלווה נועם.
מה טוב ומה נעים.

18. אמו"ד דף נד [מהדורת הרב קאפח עמ' קכ]. **שארחיבהו** ההתהפכות. הלשון קשה, וצ"ל **שאחיבהו**. לפי המקור **אַלְמָה**, אצריכהו, אחיבהו. וט"ס, רי"ש מיותרת.
19. אמו"ד דף נד [מהדורת הרב קאפח עמ' קכ]. **אך יתקבץ**, וכן במקור הערבי, **בל**, אבל.
20. אמו"ד מאמר ד', פ"ב דף סג [מהדורת הרב קאפח עמ' קנג-קנד].
21. אמו"ד שם דף סג [מהדורת הרב קאפח עמ' קנג].

ד. טעמי המצוות השמעיות

המצוות השמעיות, להן עילות חלקיות מועילות.

מתועלת קדוש קצת הזמן, כשבתות ומועדים, בעזיבת המעשים בו, להגיע אל המנוחה מרוב היגיעה, ולהגיע אל קצת החכמה וחלק מן התוספת בתפלה, ויפנו בני אדם לפגיעת קצתם את קצתם, וידברו בעניני תורתם ויכריזו בהם¹. ומתועלת קדוש איש מיוחד, ככהן והנביא, לקבל ממנו החכמה ולהפגיע בעדם, ולחבב לבני אדם הדרך הישרה². ומתועלת אסור אכילת קצת בעלי חיים, שלא ידמוהו לבורא, כי לא יתכן שיחייב - צ"ל שיתיר - לאכול מה שהוא דומה לו, ולא לטמא, כי לא יתכן לעבוד מה שהושם לו למאכל ולא מה שהושם אצלו טמא³.

1. אמו"ד שם דף נד [מהדורת הרב קאפח עמ' קכא]. להגיע אל המנוחה, כבדברות שניות, למען ינוח עבדך ואמתך כמוך.

להגיע אל קצת החכמה, בירושלמי שבת פט"ו ה"ג, חד אמר לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לאכילה ולשתייה, וחד אמר לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לעסוק בהן בדברי תורה. ובפסיקתא רבתי, פכ"ג, עשרת הדברות, זכור, לא ניתנה השבת אלא לתענוג, לא ניתנה השבת אלא לתלמוד תורה, ולא פליגי, מ"ד לתענוג, אלו תלמידי חכמים שהם יגיעים בתורה כל ימות השבת ובשבת הם באים ומתענגים, מ"ד לתלמוד תורה, אלו הפועלים שהם עסוקים במלאכתן כל ימות השבת, ובשבת הם באים ומתעסקים בתורה. ומובא בבית יוסף ה' שבת, רפ"ח, בשם תנחומא, ושו"ע רצ, ב, הגהה. ובאר הגולה בשם תנחומא פ' ויקהל, ולית שם. ועיין חדושי הרד"ל לירושלמי שם.

אמנם בשבת מתוספת חכמה לנשמה יתרה, של"ה, מס' שבת, קלד; ואע"ג דאיתא בירושלמי, ר' חגי בשם רשב"נ לא נתנו שבתות וי"ט וכו' ובתנחומא מפרש, ולא פליגי, חלילה לפרוש מן התורה, וכ"ע מודים, בשבת נתנה תורה, ואדרבה חייב אדם לראות בכל שבת **לחדש** חדושי תורה, כמ"ש בזוהר (פ' שלח, קעג). שבמוצאי שבת בחזרת נשמה יתרה למקומה, שואל הקב"ה מה חידוש היה מחדש בתורה. **תוספת התפלה**, מוספי שבת ויו"ט. **פגיעת קצתם את קצתם בהתקבצם**, בבית הכנסת, גם בקור חולים, ונחום אבליים (כב"ה, שבת יב, שו"ע או"ח רפז).

וידברו בעניני תורתם, **ויכריזו** בהם, ידרשו ויטיפו, סלוצקי, וברנפלד, דעת א', קכו. וכן תרגום פירסט, 202, פרידיגן. ולא כן גוטמן, עמ' קלח. לפי המקור הערבי, וינאדוא, יכריזו הכרזות פומביות [ד"ר בר"ן].

אמנם בראש הוא **קדוש קצת הזמן**, ככתוב, זכור את יום השבת לקדשו, מקראי קדש.

2. אמו"ד שם [מהדורת הרב קאפח עמ' קכא]. **לקבל ממנו החכמה**, ככתוב, כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו. **ולהפגיע בעדם**, כמו כהן מברך. שברכת הנביא כעין תפלה, באופן מה, ר"א נ' עזרא, פ' תולדות, ורלב"ג, שם. ואברבנאל, שם, השאלה הח', שברכת כהנים לישראל היא תפלה לשם.

3. פירסט, הכניס בפירושו ובתרגום ענין חדש, בהשוואה לספרי הקראים, מתועלת איסור קצת חלקי בע"ח המותרים, כמו חלב, הוא שבני אדם לא ידמו עצמם לבורא, שלא יהנו מהעולה על המזבח. ואחריו סלוצקי, גם ברנפלד, דעת א', קכ"ו, מתועלת איסור אכילת קצת [חלקים מ]בעלי חיים [המותרים] שלא ידמוהו לבורא [ע"י אכילת החלב העולה לגבוה], כי לא יתכן שיאכל האדם מה שיקריבו על המזבח. אך א"צ להגהה, והדברים ברורים, כי לא יתכן לדמות לבורא את מה שהושם למאכל, ולא מה שהוא טמא, וכן בשביל אמונה. וכן לפי המקור הערבי. לא יתכן **שיחייב** לאכל, צ"ל **שיתיר**, במקור הערבי יטלק, ישליך, יתיר [ד"ר בר"ן].

ומתועלת הרחקת שכיבת קצת הנשים, האב והאחים, הצורך מביא להתייחד עמהם ובהתרת נשואיהם היה עולה על לבם לזנות עמם, ושלא יתאוו לצורה היפה מקרוביהם, ושלא ימאסו צורה שאיננה יפה, כשיראו, קרוביהם אינם חפצים בה. ומתועלת הטומאה והטהרה, שיכנע האדם מעצמו ומבשרו, ושתיקר בעיניו התפלה אחר שפסק ממנה ימים, ושייקר בעיניו הקודש והמקדש אחר שנמנע ממנו ימים, ושישים לבו ליראת שמים⁴.

ועל זה הדמיון רוב המצוות השמעיות, ימצא להם מן סעיפי העלילה ותועלותיה⁵. עוד השלמת טעמי המצוות, לקמן, על הקרבנות, מעשה המשכן, פרה אדומה, שעיר לעזאזל, עגלה ערופה, וטעמי המילה⁶.

טעמי המצוות אחרי רס"ג, קצת בס' הכוזרי⁷, ור"א נ' עזרא, בס' יסוד מורא⁸, ובבאור התורה, ור"א נ' דוד, בסוף ס' אמונה רמה⁹. ביחוד הרחיב לבאר טעמי המצוות, ה'מורה', בכ"ד פרקים, מהם י"ד, כוללים י"ד כללי המצוות ופרטיהן וטעמיהן, שכנגדם י"ד ספרי הי"ד החזקה¹⁰. לה'מורה':

המצוות כלם יש להם סבה, ומפני התועלת צוה בהם, מהם שהתבארה תועלתם, כאזהרה מרציחה וגניבה, ויקראו משפטים, ומהם שלא התבארה תועלתם אצל ההמון, כמו איסור ערלה וכלאי הכרם, ויקראו חקים¹¹, והכל לשם תקון הנפש, ותקון הגוף, הדעות האמתיות, והמדות, והנהגת המדינה, וכונת התורה וקוטבה הוא ריחוק ע"ז¹².

הרמב"ם הוא אשר הרחיב אופקנו בדרשת טעמי המצוות. אמנם רס"ג הוא הראשון במדרש טעמי המצוות¹³.

4. אמו"ד שם [מהדורת הרב קאפח עמ' קכב]. שיכנע מעצמו, ומבשרו, במקור הערבי מִנְה וְנָה, מניה וביה, ולא כתרגום ד"ר רוזנבלט, על בשרו [ד"ר בר"ן].
5. אמו"ד שם.
6. אמו"ד, מאמר ג, דף ס"ב [פרק י, מהדורת הרב קאפח עמ' קמה-קמח].
7. כוזרי, מאמר שני, כ"ו, טעמי הקרבנות והמקדש, יסודם החיות הא-להית בישראל, כמו הנפש בגוף ואבריו. וס-טב, טעמי טומאת צרעת וזיבה, כטומאת המת, וצרעת הבית והבגד, מהתרחק החיות הא-להית.
8. יסוד מורא, שער ח', ושם מביא דברי הגאון רב סעדיה על פרה אדומה, וכן פ' חקת, יט, ב.
9. אמונה רמה, מאמר שלישי, עמ' 99-102.
10. מו"נ ח"ג, פרקים ל"ד, ל"ה, ול"ו-מ"ט.
11. שם פכ"ו.
12. שם פכ"ו-כ"ח, ופל"א-ל"ד, ופל"ז.
13. מרן הראי"ה קוק זצ"ל, במאמר טללי אורות, השקפה על טעמי המצוות, בקובץ תחכמוני, י"ל בשוויץ

אחרי הרמב"ם, עסקו בטעמי המצוות, הרלב"ג, בפירוש התורה, ותועלותיה¹⁴, ר"ח קרשקש, בס' אור ה'¹⁵, ותלמידו בס' העקרים¹⁶, ואברבנאל¹⁷, ובעקדת יצחק¹⁸.

ערך המצוות השכליות והמצוות השמעיות

לפי חובות הלבבות, דרך הערת השכל קרובה אל הא-להים ורצויה יותר מדרך הערת התורה, לשבעה פנים. ומהם הרביעי, כי העבודה שהיא מן התורה כמבוא אל העבודה אשר היא מן השכל. והענינים המצריכים להערת התורה ג"כ הם שבעה. והחמישי, כי הערת התורה היא הקדמה ומבוא אל הערת השכל¹⁹.

- ע"י ד"ר לוי וד"ר זיידל, תר"ע [מובא במאמרי הראי"ה ח"א עמ' 18-28]. הראשון אשר האיר אופקו בדרשת טעמי המצוות הוא הרמב"ם [מאמרי הראי"ה שם עמ' 18]. כונתו כאמור בפנים, הוא אשר האיר והרחיב אופקו בענין זה, אבל לא הראשון למדרש טעמי המצוות, שזה היה רס"ג.
14. פירוש על התורה, לרלב"ג, דפוס ויניציא, סוף פ' צו, דף קל-קלג, טעמי הקרבנות והלכותיהם. פ' שמיני, קלד-קלה, טעמי סימני הבהמה הטהורה והעוף הטהור, שהם יותר נאותים למזון האדם. קלז-קלח, טעמי טומאת מת, ונבלה, ושרץ, ומצורע, ונדה. ודף קנ"א, תועלת המילה, להחליש כח האבר, כמו שזכר המורה, וכן פ' לך, דף כ"ו.
15. אור ה', מאמר שני, כלל שני פ"ו, טעמי ברית קודש, כאלו הקריבו מדמם, ובטול התאוות. ועקדת יצחק הנרשמת בתמידים. וכלל ששי, פ"א, תכלית התורה ומצוותיה, הפרישות מהביאות והמאכלות האסורות, המקנים תכונות רעות בנפש, שלמות המדות, בהנהגתו עם האשה והבנים והעבדים, והגבורה, להלחם עם ז' עממין ועמלק, והנדיבות, ומתנות עניים, והשמטות והיובלות ומניעת הנשך. ופ"ב, טעם עדים זוממין, כאשר זמם ולא כאשר עשה, שלא יתפרסם שב"ד הרגו שלא כדין. וכן אחרי בעקדת יצחק, פ' שופטים שער צ"ו, שהוא לחוס על כבוד בית דין. ושם, מצאתיו לה"ר חסדאי ז"ל. וכן אברבנאל, פ' שופטים, שם, סבה שנית, לחוס על כבוד בית דין, העיר עליה הרב ר' חסדאי. וכן בס' אמונת חכמים, לר' אביעד בזילא, פ' כ"ד, שמעתי מפרשים, טעם מ"ש הרגו אין נהרגין, מפני שקשה בעיני המקום שידעו הכל שהב"ד הרגו דם נקי ויוציאו לעז עליהם. ואני אומר, שאין לו כפרה במיתה. וזה כטעם הסמ"ג במולך.
16. ס' העקרים, מאמר שלישי, פכ"ה, בקרבנות, על הכונה השניה, להרחיקם מקרובת ע"ז, כלרמב"ם, ועל הכונה הראשונה, להעיר לב האדם, ואם שיהיה הקרבן לקרב ולקשר הכחות העליונים עם התחתונים, כמו שהוא דעת חכמי הקבלה. ופכ"ו טעמי עשרת הדברות.
17. אברבנאל, פירוש התורה, פ' ויקרא, הקדמה, הפרק ה' בתכלית הקרבנות, דעת ה'מורה', והשגת הרמב"ן, ודחיית תשובות הנרבוני, ומקיים דעת ה'מורה' בראיות מדרז"ל, ונותן טעמים מיוחדים למיני הקרבנות.
- פ' שמיני, טעמי איסורי המאכלים והטומאות.
- פ' אמור, טעמי השמטה, והמועדים, וטעמי תקיעת שופר, ז' בחינות, קרובות לי' טעמי שופר לרס"ג, בס' אבודרהם.
18. עקדת יצחק, ויקרא, שער נ"ז, טעמי הקרבנות, דעת ה'מורה', והרמב"ן, ודחוי סנגוריא של הנרבוני, ומקיים דעת החבר, בכוזרי, דבוק השכינה הא-להית עם ישראל באמצעות הקרבנות. ושער ששים, תועלת אסורי המאכלות, שמויקים לנפש ומטמאים אותה. ועוד.
19. חובות הלבבות, שער ג', העבודה, פ"ג.

אבל לר' יהודה הלוי, החקים השכליים הם הקדמות והצעות לתורה הא-להית, קודמות לה בטבע ובזמן, כי התורות הא-להיות לא תשלמנה אלא אחר השלמת התורות המנהגיות והשכליות, והתורות הא-להיות הם אשר בהם התיחדו בני ישראל, תוספת על השכליות, ובהם היה להם יתרון הענין הא-להי²⁰.

לא כן באמונה רמה, מצוות יקראו שמעיות ותועלותם מוסכלות. המצוות שהם מוסכלות הסבות, מדרגותם מן הדת חלושה מאד, כמו הקרבנות שהנביאים הכריזו על זה²¹. והוא המעבר לה'מורה²².

אמנם לרס"ג, ערך המצוות השכליות והשמעיות כאחד, שכולו צווי והזהרה להרבות גמולנו והצלחתנו, והיה המצווה בו מהם טוב והמוזהר ממנו מגונה, למקום העבודה בהם, כלומר, יסודם הוא העבודה.

20. כוזרי, מאמר שני, מח, ועוד מאמר שלישי, ו-יא.

21. אמונה רמה, סוף.

22. ה. כהן, דת התבונה ממקורות היהדות, עמ' 5-414, מביא כל דברי ר"א ן' דוד אלו, כענין מצוות שכליות ושמעיות, שהכניס רב סעדיה, ואחריו ר' בחיי, ור"י הלוי, ובעקבות ר"א ן' דוד הלך המורה. גם במאמרו חרקטריסטיק של המוסר המימוני, כתבים יהודיים, ח"ג, עמ' 236-7, מביא דברים אלו מאמונה רמה לן' דוד, שהוא קודמו החשוב והפנימי של מימוני.